

Balogh Attila

Elköszöntő

Szokványtalan pályázat egy cigány, de mégis avantgárd, kisebbség-szellemű művészeti és közérzeti folyóirat létrehozása érdekében

A szocializmus homogenizációs, az itt élő népeket, társadalmi rétegeket egyneműsítő szándéka a cigányság esetében épp az ellenkező hatást váltotta ki. Az úgynevezett szocialista kultúra jegyében finanszírozott klubok, folklór-fesztiválok a magyar identitástól eltérő, eddig még a „tudósok” által sem tapasztalt identitást tettek nyilvánvalóvá. Be kellett ismerni, hogy nyomorúságuk ellenére sem proletárok, hogy nincs az a szocialista kaszt, amely őszintén magáénak vallaná a már nemcsak a szociológia eszközével definiálható cigányságot.

A szocialista iparosítás különböző „törzsu” – beás, vlasikorom, romungro és sinto – tömegeket zsúfolt össze nagyvárosok munkásszállóin, nem számolva azzal a következménnyel, hogy a korábban antagonisztikus ellentétben élő „törzsek” éppen ezeken a munkásszállókon „békülnek” meg egymással. A „békülés” folytán olyan etnikai tőkévé kovácsolódtak, amely egy majdani etnikai kisebbség politikai és kulturális követelését közös kiabálással artikulálja a még csak profétizáló cigány művészek számára. Mindezek ellenére a különböző politikai körök megítélésében nem létező, hanem látens nép lett a cigányság. A nemzetiségi státusz, mint egy beteges álom, ott lapangott a nyelvi, néprajzi és szociológiai körjelentésekben. Spontán népi megmozdulások alkalmával – például cigánybúcsúk Máriapócsra, Csatkán, karizmatikus szekták feltűnése Uszkan, Budapest VIII. kerületében – a cigányság kilépett a tudományos besorolásból, és nemzeti lényét maradéktalanul megélte, megmutatta, de ez az akkori „tudósokat” nem érdekelte, pedig Európa közepén modellezhetők volna az indiai eredetű értékrend magyarországi változatát.

A hatvanas évek Magyarországa két utat kínált a cigányok tömegeinek, miután saját dolgát „lerendezte” a munkásosztály és az azt propagáló művészet számára szervízozott gulyáskommunizmussal. Egyik, hogy a renitensen putrisodó cigánytelepek tehetősebb lakosait kilasszóztta, s számukra üres parasztházakat ajánlott fel a faluban, azzal a szándékkal, hogy a cigánytelepek „belső harc” folytán szűnjenek meg, s az „önkéntes asszimiláció” résztvevőit ne kompromittáló körülmények közt találják meg a telepkekre leutazás vasárnapi szociológusai. Ennek az lett a következménye, hogy a tehetősebbek – akik szinte minden esetben a cigánytelepek szűk „arisztokráciáját” jelentették – az öngyűlölet élményét megélve hagyták ott rokonságukat, s immár „legális magyarként” gyakorolhatták állampolgári jogait a körzeti orvos vécéjének kitakarításakor. A másik út a cigánytelepek világvárosi rangjának a megteremtése volt, amit a folklór New York, Rio de Janeiro, Párizs neveken még ismert egy-két Békés megyei falu szélén. A nincstelenséghez makacsul ragaszkodó plebejus

cigányság, megőrizve autentikus tetvességét, a közegészségügyi turistautaknak köszönhetően kénytelen volt korszerűsíteni lakhelyét, és archaikus szalmazsákját a rezervátum „CS” házára, „CS” bútoraira cserélni. Ennek a közlétványból való elintegrálódásnak a gettósodás, a notórius bűnözés és a rétegidentitás lett a következménye. Magyarország nem tudott mit kezdeni a félmillió cigánysággal, s a cigányság sem a hazával.

A fekete vonat utasai nem a brüsszeli Európa Házba utaztak, hanem a nagyvárosok munkásszállóira.

A „jármű” itthon maradt, és várta az „ungarise vircsaft” vállveretése alól kikukucskáló cigány értelmiség politikai startpisztolyának eldördülését.

A magyar társadalom – miután kellően félreértette a civilizációt – a „CS” házakat rosszul, de a legvidámabb barakkot tökéletesen építette, cserébe az 56-os forradalom leveréséért.

Sem a gyakori közlekedési balesetek, sem a templomba járás-járatás nem bizonyult elégségesnek ahhoz, hogy a rendszert kompromittálhassa. Ellenzéki attitűdnek pedig kevés volt a nyugati emigrációban „sínlyöldő”, s az itthon, műfordításokon vegetáló értelmiség irodalmi szemfényvesztése. Az orosz tankokat nem lehetett művészettel megállítani, visszafordítani. Az ország függetlensége és a cigányság integrálódása egyaránt mítoszra amortizálódott.

A Szovjet-Birodalom földrajzi, ideológiai perifériáján élő, magyarul beszélő sokaság közül a civilizáció perifériáján gubbasztó cigányság léhelyzetében a „rokon”-perifériát az 56-os, és az azzal rokonszenvező értelmiség szemelte ki, döntött mellette „repülő egyetemeken”, látott benne alkalmas párosíthatóságot arra, hogy a befuccsolt művészi és polgári ellenzékiiséget egy valódi, immár szociális és etnikai tőkét hordozó társadalmi problémával váltsa fel, amellyel megkérdőjelezheti a kommunizmus alapvető elvét, az egyenlőséget.

A cigány-kutatások mennyiségi és minőségi elkötelezettsége már-már az 56-os forradalomról írt tanulmányokéval vetekedett. A cigányság helyzetének és a forradalom leverésének tisztázása egyaránt adóssága volt a rendszernek. Ez a „párosítás” nem csupán azokban a személyekben létezett, akik 56-os „dolgaik” miatt ültek, majd cigány származású költőket fedeztek fel, hanem az exportált szamizdat sajtóban is. E két téma ébrentartása illdomos és meghatározó volt annak érdekében, hogy a nyugati világ segítsége arányos legyen tisztázásuk mértékével. A legvidámabb barakkba e két téma rakodómunkásai vitték be a franciaágyakat, noha ezeken az ágyakon még mindig nem álmodhatnak szebbjövőt a cigányok (se).

Emiatt válhatott rentábilissá az ellenzéki státusz. Ugyanis a „rendszerellenes” értelmiség fogalmát a nyu-

gati emberjogi konferenciákon felolvasott cigány-, illetve 56-os „szemrehányó”-leltár segítségével a „másként gondolkodó” meghatározása váltotta fel, s legalizáltatta a hatalommal. A szocializmus közművelődésirányítói „vizontlegalizációként” engedményeket tettek az egyelőre csak mennyiségi cigány értelmiségnek azzal, hogy etnikumuk elismerését célzó törekvéseit egy-egy származási bankett alkalmával elnézték, és szemet hunytak a folklór túlzott használata fölött, ami többnyire annyit jelentett, hogy a Hopp, te Zsiga! című népdalt már cigányul is el lehetett énekelni. Ebbe a dalárdába olyan kottaolvasókat hívtak meg és ruháztak fel a népért szólás-éneklés kincstári mandátumával, akik bizonyágot tettek arról, hogy hajlandóak kinyalni az MSZMP pénztárcáját, és még a cigány nyelvet is beszélnek.

Egy-két hamis hangútjő előre elszigetelve – akik felhívták a figyelmet arra, hogy a cigányok forradalmának ellopása megy végbe –, megdaloltatták a Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetségét, amely szövetség a kultusztárcától gebinbe megkapta a cigányság kulturális képviselőinek ajogát, míg a politikai jogok képviselőit a Hazafias Népfrontban hazafiskodó Magyarországi Cigányok Demokratikus Szövetsége „nyerte el”, mintegy a nemzetiségi szövetségek analógiájaként.

A cigányul beszélő klánok, felhasználva a nyelvi kuriózumot, bejáratosak lettek a közéletiség termeibe, a KISZ- és pártfunkcionáriusok, ha korrigálva is, de teret engedtek a szelídített marxizmus cigány adaptálásának. A nyelvet nem beszélő cigány művészek, megsejtve, hogy a nemzetiségi definíció egyik feltétele a saját nyelv, elérkezettnek látták az időt arra, hogy legalább annak indulatszavait megtanulják, bizonyítva ezzel, hogy a kiváltságos, a közéletiséget immár gyakorló rokonokhoz tartoznak.

A cigány értelmiség opportunizmusa csúcsteljesítményének, a Kommunista Kialtvány cigány nyelvű fordításának születésekor a szamizdat sajtóban megrendítő erejű tanulmányok láttak napvilágot a cigányság szociális és etnikai nyomoráról. Ennek a szellemi szinkron-késésnek nem az lett a következménye, hogy a cigány értelmiség megosztódott, hanem az, hogy a népről való szólásjogát származási szempontokhoz kötötte. A „fehér” értelmiség pedig a rendszert kompromittálni képes cigány ügy ziccerjét kiengedte a kezéből, s egy rövid ideig az 56-os sérelmek társtémái a városi polgárság elszegényedése, a pedagógusok rossz körülményei, stb. lettek.

Az Újszövetség cigány nyelvre fordításakor már más politikai szembenállás rajzolódik ki. A rendszerváltáskor a népi és az urbánus ellenzék végre megszabadulhatott a cigány ügytől, és könnyedén átlövegolhatott az ökológia, az alternatív katonai szolgálat, a szabadegyházak, a magyarság sorskérdései, a trianoni békeszerződés újragondolása, a reformgyógyítás, a homoszexualitás humánus megítélése stb. területeire. Ezeket az ellenzéki harcmezőket csak részben tudta a hatalom államosítani, s így sokan, ízlésüknek megfelelően, maradhattak ellenzékben, szobatiszta programot választva a repertoárból. A cigányság mégsem maradt „sűgök” nélkül, mert az emigrációkból hazavakoskodott egy-két értelmiségi visszaköveteli szocio-jussát, vadászterületét. De a népet az uszítás lázában itthagynák, ha politikai tevékenységük miatt ismét menekülni kényserülnének.

A rendszerváltás után olyan túlkínálat jelentkezett a jo-

gokból, hogy a már korábban is „politizáló” cigány értelmiség közigazgatási buktatók nélkül alakíthatta meg politikai és művelődési egyesületeit. A cigánytelepi lakosság pedig csodálkozott, hogy városi rokona gyakrabban jár ki hozzá nyomorúságát képviselni, sőt, származásának nyílt vállalására uszítja, ami pedig az asszimiláció „komfortjának” feladásával jár.

A cigány „társadalom” belső szerkezete folytán ugyan „törzsi” szempontokat sugallt az értelmiségnek az egyesületek, szervezetek megalakításához, de a nemzeti, törzsi, családi „klikkek” mégis össz-cigány követeléseként fogalmazták meg – a történelmi nemzetiség szintjén – a nyelvi és kulturális autonómiát is magába foglaló egyéni és kollektív kisebbségi jogokat. A cigány „törzsek” összefogása – a különböző nyelvi és kulturális hagyományok ellenére – a hazán belüli cigány „internacionalizmust”, törzsszövetséget, újkori vérszerződést eredményezett, a parlamenti szék-honfoglalás, az idegen valláscivilizáció felvételének kockázatával.

Az elkerülhetetlen összefogás leolvasztotta a cigány „törzsek” pszichéjéről a nacionalista hormon jegét, s immár szabadon gondolkozhatott a nemzet-, a kisebbségtelemtársadalmi, kulturális és politikai paramétereiről.

A cigányság úgy vált Európa legdinamikusabb kisebbségévé, hogy – a „szokásos” kriminalisztikai eseteket nem idesorolva – megőrizte a spontándiaszpóra kínálta lehetőségeket, miközben nem törekedett egy lehetséges egy hazába településre. A béke totális eszközével, a művészettel leénekelte, letáncolta a baszkok, katalánok, vallonok, flamandok, írek, székelyek a haza nyelvi és jogi fészket áhító „szeparatista” konformizmusát, úgy, hogy közben ezeknek a kisebbségeknek kettős identitású cigánya maradt, mint baszk-, katalán-, flamand-, székely-, sőt stb. -cigány.

A különböző „anyaországokhoz” tartozó cigányok párbeszéde lobby-veszélyt nem hordoz, mert a cigányság mindenütt a társadalmi periférián él. Egy-egy diszkriminációra tökemegvonással nem tud felelni, másrészt az Indiában rekedt magyar kisebbség politikai és etnikai jogai nem hozhatók összefüggésbe a Magyarországon élő indiai kisebbség jogaival. A magyarországi cigány szervezetek nemzetközi kapcsolataik ellenére politikai agresszivitást, etnikai revizionizmust nem importálnak, de nem is exportálnak a romániai oláh-cigánynak az erdélyi, a szerb-cigánynak a vajdasági magyar ellen. A cigányság hazátlan státusza végleges, illetve etnikailag úgy inflálódott, hogy a nagy népek nemzeti inflációjaker nem gyűrűzik ki a perifériára a nemzeti állam fogalmának a számonkérése. A történelmen kívüliség kegyelmi állapotának megvolt az az előnye, hogy a népek háborúiban a cigány „csak” baka volt, a politikai és gazdasági recesszió kikerülte.

De a szegénység páncejlja mögül kibújó cigány értelmiség óhatatlanul előráncigálja meleg óljból a „felkészületlensége” miatt manipulálható cigányság millióit. Az Európába menetelés folytán a szabványosítást óhajító népek levetett dalait, történelmüket a cigányság hordozza tovább, remélve, hogy ő maga is szabványos néppé válhat egyszer. A történelem-alattiságból kilépve – a kezdeti nehézségek miatt – csak morális okokat vett észre a civilizáció-jelszava mögött konfrontálódó rétegek s érdekek harcaiban, az alibi-háború s az alibi-béke technikai részleteit nem ismerte. Legújabb kori szegénységének a szokásos szubtrópusi maflaságon kívül ez a fő oka. „Patriarchális”

szemlélete a civilizált nőt s a komputert kezelő férfit egyaránt elutasította – a termékenység időszakában különösen. Kettős feladata lett a cigány értelmiségnek: egyrészt, hogy szakítson a cigány nő illetve férfi archaikus zsánerképeivel, másrészt, hogy az értelmiségi lét helyzetét úgy csempéssze be saját életébe, hogy családi rítusait, illetve a nem-cigány értelmiséggel tartott kapcsolatát egyensúlyba hozza.

A spontán népi megmozdulásoktól ez az izegni-mozogni megtanult értelmiség vette át a hatalmat. Cigány búcsúba, templomokba az értelmiség asszisztálása, jóváhagyása nélkül filmezni, szolidaritást kifejezni nem volt tanácsos, mert a lemagyarozás, lezsidózás túl a törzsi nacionalizmusjelszavai: a le-rom-ungrózás, le-oláh-cigányozás is várható volt. Ezek után nem a néppel, hanem a népért szólás monopóliumával rendelkezővel: a cigány értelmiséggel kellett tárgyalnia az illegalitásból „kikecmergő” pártcsíráknak. A cigányság egyre súlyosabb helyzetét a politikai pártok profiljuknak megfelelően ugyan próbálták képviselni, de a beidomításon túl többre nem jutottak. Sőt, némely cigány szervezettel a cigányság kasztrálását is „elfogadtatták”. A „buta” százezrek a pártok porszívói alá kerültek, s kellő „meggyőzés” után a cigány misszionáriusok közbenjárásával álltak sorba az ingyenkonyha, ingyen politikai képviselő illuzionistái előtt. A „progresszív” cigány értelmiség egy rövid ideig az ideológiai mézesmadzag pátozásával maga mellé tudta állítani a liberális értelmiségből leforgácsolódott plebejus ellenzékét, de ez az ellenzék a legalitás gyönyöreit megismerve a cigány önszerveződést, az egyesületesdit már nem tartotta szellemileg rentábilisnak.

Az eszme aranyfüstjén át sem a cigány, sem a magyar értelmiség nem látta meg a cigány tömegek etnikai vegetálását, s ezért „véleg” elszakadtak egymástól, teret engedve, stadiont építve a Csodaszarvas és a Feketevonat nacionalista versenyfutásának, miközben a célszalag mögött tátongó szakadékot kitüntetésekkkel, oklevelekkel takarták le.

Ennek a kettészakadásnak a mentén, egyik vagy másik oldalán, nem magyar, illetve cigány politikai érdekek, még csak nem is a származástól független eszmei akaratok konfrontálódtak, hanem éppen a nem-cigány „asszisztensek” elhagyása, kívülállása miatt „hatalomra” került, s immár a képviselő monopóliumával rendelkező cigány értelmiségi klikkek. Ezt a „belső” megosztottságot a finanszírozó Hivatal a kisebbségi törvénytervezet irogatásakor úgy találta, hogy a cigányság törzsi megosztottsága miatt nem egységes, nem rendelkezik anyaországgal, s ha mégis követel klasszikus nemzetiségi jogokat – lásd kisebbségi önkormányzat –, akkor ezt bizonyára egy olyan „idegen” kisebbség sűgása miatt teszi, amely kisebbség a nemzetiségi státusz politikai adminisztrálásában diszkriminációt vél emlékei miatt, de a cigányságot mégis maga előtt tolja a megszámlálás agitátoraihoz. Ezt a teóriát híresztelve a cigány politikai és kulturális önszerveződést az európai liberalizmussal „fékmentartani” már nem lehetett. Ezért a Hivatal, a nemzeti, a nemzetbe tartozók liberalizmusát kínálta föl a suk-süköző cigány értelmiségnek, sajtó s egyebek alapításához. A két liberalizmus közé szorított cigány értelmiség „megpróbáltatások” nélkül tapasztalhatta, hogy sem az egyik, sem a másik, a kommunizmus szarkofágja mögül kitápaszkodó nemzetvédő-tanul-

mány nem tudta osztársadalmi akarattá bővíteni az idegengyűlöletet. Az állami nacionalizmus „lemenekült” lappangani a sovinizmust immár nyíltan is vállalhatóvá tevő „kis pártokba”, uszítva és történelmi magyarzkodással fűtve a magyar politikai közéletet a revízió, a revans szükségességére. Az idegengyűlölő kft.-k, megtapasztalva a zsidóellenességük miatti nemzetközi reagálást, tőkemegvónást, át kellett hogy helyezték diszkriminációs affinitásukat a csak bottal, gyújtogatással védekezni tudó s akaró cigányságra. A rutin-antiszemiták nem keverték össze a Könyv népet a könyvtelenség népével, s így a cigányság, nemzetközi védtelensége miatt, jobb szondának bizonyult a rasszizmus modellezésére, s mint szocio-baktérium ismét megerősíthette a pozícióját a társadalom perifériáján. Az ettől a perifériától megrettenő cigány asszimilátorok a „magyar” polgári egzisztencia szimulálásával, a kívülálló kényelmével menekültek vegyes házasságokba, kozmetikumokkal takarva el rasszjegyeiket. Akinek pedig nem volt „ilyen” rasszjegye, rasszjegy-szándéka, az példamutatással vállalhatta a *mások* cigányságát. Az egyetlen aktív és támogatott „művészi” terület továbbra is a folklór maradt, de kényszerpályaként, akárcsak az amerikai négekek esetében az atlétika, a boks és a rap. A felemelkedést kizárólag a zenébe menekített identitás valósíthatta meg, s a népzenenél igényesebb értelmiségi nem Bartók- vagy Kurtág-hangversenyekre járt, hanem visszakényszerült a folklór-maffia által „elfoglalt” belvárosi táncházakba, mert származási kondícióját csak itt tudta karbantartani. A szonettes-nagypolgáriságban élő magyar költők idegenkedtek a spontán líra autodidaktáitól. A cigányság, mint tömeg, mint nép, alkohol- és bűn-érzékenyen a társadalom perifériáján élt, ezeket az etnikum gödröket kutatásra érdemesen már belakta, eközben a cigány költők, festők a művészet perifériájára szorultak ki, de már közös gödör nélkül, noha ez is alkalmas volt a kutatásra, riogatóra, licitként az urbánusoknak a népiek ellen. Az irodalmi, művészi közélet kezdett úgy viselkedni, mint az amerikai régészet: óvakodott attól, hogy „Columbus-ellenes” kincseket, indián-önazonosságot inspiráló leleteket találjon, s ezért dinoszauruszok s növényi csodák rekonstruálásába fektette szakértelmét. A nemzet régészei még a „nékoszizmus” idején is „csak” a tanyai, a szegény paraszti ásatási területeket forgatták föl, de a cigányság fertőzött Bikini szigeteit messze elkerülték, s így a cigány tehetségek gondozása a rendőrségnek, mint társadalomtudományi rehabilitációs szakintézménynek a hatáskörébe sodródott.

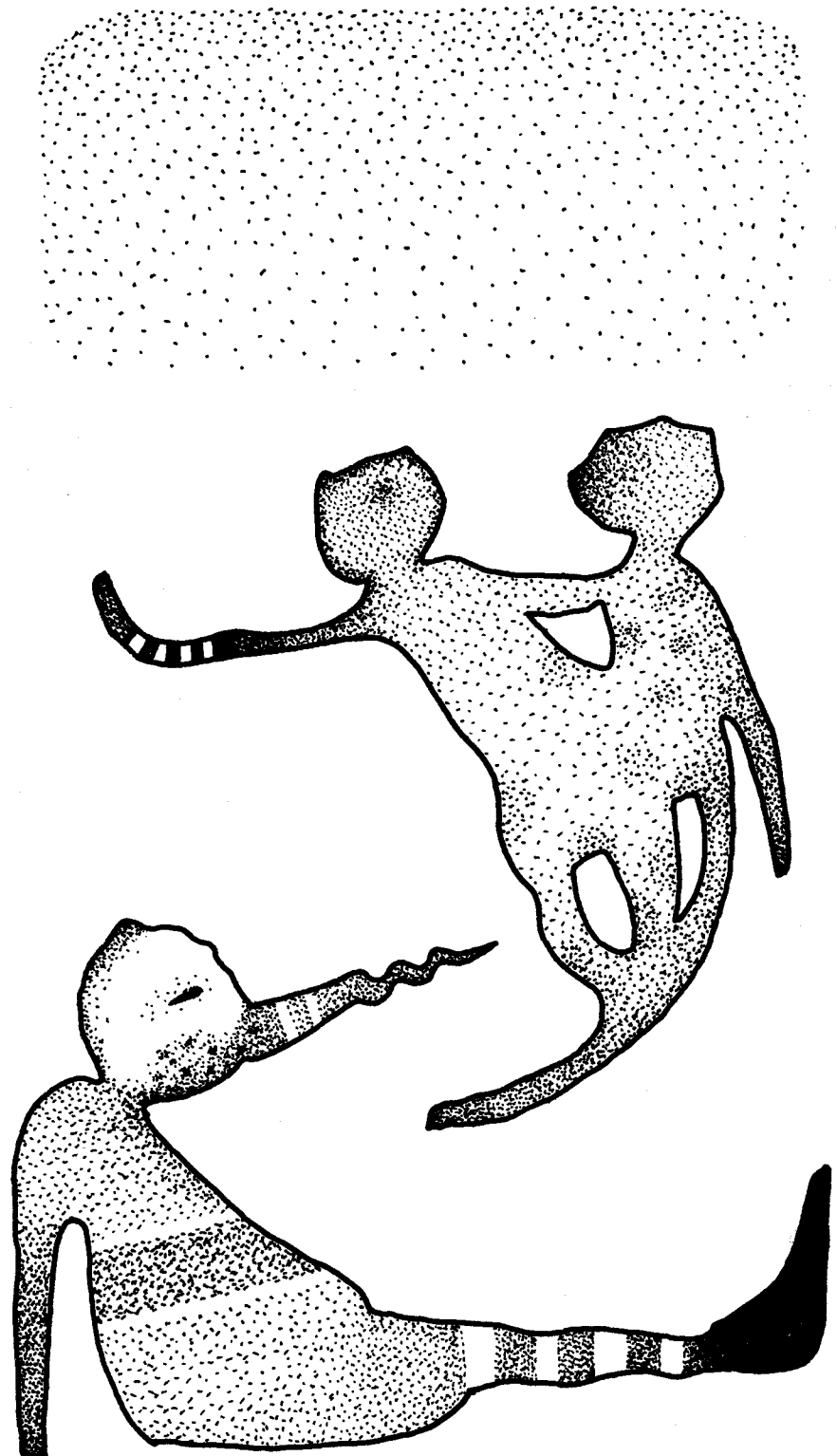
Ma már nyilvánvaló, hogy ha a betegbiztosítási kékcédulán a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatalnak, mint munkáltatónak a pecsétje van, akkor sok hipochonder jelentkezik a cigányság kóros tüneteivel – funkcionális zavarok a művészetben, a népiség karizmatikus fővállalása, szocpol-ihletésű alkotások létrehozása –, mert rentábilis a nemzeti liberalizmus filléreiből élni. A prioritást önmagának tulajdonító mandiner-identitású értelmiség, a nemzet-megcsinálás infantilis illúziójával, a tömegek „hasznos” nyomorának a lefényképezésével és szabadelvű zsúrokon való kiállításával jelentkezik a betegfelvételi irodán, hogy a „mostmár-népét”, tudniillik a cigányság tömegeit fölajánlja privatizálni a Hivatalnak, biztosítva őt arról, hogy a kallódó cigány értelmiségieket maga mellé gyűjti, megművészíti őket, s a „műalkotásokból” cigány újságot

csinál, szám szerint hat egész három tizedet. A magyarországi cigány pártok a pólya maslijának bilincsével kötötték magukhoz születendő újságjaikat. Ezek a lapok a szimpatizánsok által is érthető és tanácsolt okok miatt a cigányok mozgalmairól szólnak. A népet megcélzó orvlövészek magazinnak álcázott információs pártbrossúrái a szépirodalomnak csak azon részét engedték be, amely származását és tartalmát tekintve bizonyíthatóan cigánynak minősült. Ezt a szabályt már elfogadva, s utalva a nép verbális jellegére, illdomos volt az idegenvezetők rövidegével irányt mutatni a civilizáció felé. A „magyartanítást” megkerülve rokonok s barátok, „téma-idegen” flekkecskái közölhetőek voltak ugyan, de József Attila, Radnóti, sőt kortárs költők csak gesztusfordításban, s ha ezeket cigány nyelvről „vissza-műfordítanánk”, akkor a Persil vagy az Ariel mosóporok használati utasításainak műfordításai is lehetnének.

A származás-tudat gravitációja, a nép tömegvonzása kényszerpályára állítja holdjait, sebességüket meghatározza, a „newtoni” utasításnak szót fogadva keringteti őket. De a sebesség minőségi pályára pörgetheti renitensek holdjait, akik ugyan emlékeznek korábbi vonzás-múltjukra, de a tömegigényt holdtöltéssel, holdfogyatkozással már nem szolgálják.

A leírtak alapján *olyan folyóirat meg gondolását érzem szükségesnek, amely nem a népek szól, független a cigány egyesületek üdvrendi útmutatásaitól, s a cigányságot nem mint témát, hanem mint metaforát ajánlja fel a művészi alkotások létrehozásához. Ha a kitaláltság kikerül az inspekciós szociológusok, a marxista mágusok kezéből, akkor a nyavalygó származás-ziccerjét feloldhatja a származástól független művészi szándék. A cigányság árvasága, mint jelkép, szintézist alkothat a magyar művészet progresszív kisebbségével, ha karakterük miatt elutasítják az állami optimizmus csasztuskáinak a megírását, ha a cigányság helyzetét nem alibinek használják radikális és leleplező cikkeik megírásához.*

A cigányság egyszer már „felhasználásra került”, hogy a társadalom rossz gazdasági és kulturális körülményeit közvetve bebizonyítsa, de a cigány értelmiség differenciálódása a közvetlen próbálkozások ellenére is vissza-visszarugdosódik az etnikumi sajtóba; s a folklór-unikum illatát követve megint az 56-os, de már a második generációs ér-

telmiség bandukol, hogy megírja a néprajzi disszertációját rólunk, mint a betyárság jogutódjáról, miközben igenis ki kell nyitni a cigány újságot a nem vér szerinti, a nem téma szerinti, hanem a szellemi rokonok előtt. Ennek a kinyitásnak a konkrét művészi „stílusát” a lelki avantgardizmusban, a szelíd-anarchizmusban látom, s a mindenkori lázadás aspektusának szak- és szépirodalmi alkotásiban.